

MAKKAI LÁSZLÓ

A hajdúk „nemzeti” és „függetlenségi” ideológiája

A Bocskai szolgálatába álló és a felkelést megindító hajdúkapitányok 1604 őszen kiáltványok egyész sorával árasztották el a felső-magyarországi nemességet és városokat. Ha összehasonlítjuk e kiáltványoknak s a felkelés nemesi vezetői, elsősorban Bocskai nyilatkozatainak tartalmát és frazeológiáját, tökéletes egyezést találunk. „Az kívántatnék minden *nemzete és hazája* szerető embertül, hogy tehetsége szerént hazája mellett feltámadván, közönséges ellenségünkre sietne” — így ír Bocskai a nemesekhez, s a hajdúkapitányok hasonlóképpen buzdítják a kassaiakat: „*tartozunk az mi édes hazánkknak, nemzetségünknek . . . mindnyájan fölkelni, együtt élni-halni*”. Még számtalan ilyen párhuzamosságot idézhetnénk, de a fenti példa önmagában is félreérthetetlenül rávilágít arra, hogy a kor köztudata, vagy legalábbis a levélírók által feltételezett közfelfogása szerint az arisztokratának, a köznemesnek, a városi polgárnak és a hajdúkatonának *közös hazája* van, egyazon *nemzetnek* tagjai, s ez az egybetartozás egyúttal kötelezi is őket a haza és a nemzet ellenségeivel szemben a fegyverfogsárra.

Mint ismeretes, a magyar uralkodó osztály a „haza” közösségének fogalmát s egyben a honvédelmi kötelességet már a XV. század óta kiterjesztette az ország minden lakójára, osztálykülönbség nélkül. A „közös haza” új ideológiája azonban még a XVI. században is csak alárendelt, járulékos szerepet játszik a vallási közösség hagyományos ideológiája mellett. Erre az utóbbira hivatkozva követel az uralkodó osztály engedelmességet, sőt szolidaritást a nem-nemesi osztályoktól, rétegektől, ezek viszont ugyancsak vallásos eszmékbe öltöztetik a külső és belső elnyomók elleni harcukat. A vallási közösség eszméje a Bocskai-szabadságharc ideológiájában is szerepet játszik. A kiáltványok minduntalan hangoztatják a „keresztyén ország”, az „igaz hit” védelmét, ennek értelmében azonban már más, mint a XVI. század törökellenes keresztény szolidaritás-eszményéé. A Bocskai-szabadságharc vallási motívuma egyértelműleg a protestáns vallásszabadság védelme az erőszakos ellenreformációval szemben. Az ellentábor maga is annyira komolyan vette ezt, hogy Belgiojoso szerint Bocskai egyébként nem is tudta volna magának megnyerni a hajdúkat, ha nem hivatkozik vallása miatti üldöztetésére. A hajdúkapitányok különösen a német lakosságú városok felé hangoztatták a vallási érvet. Az ellenreformáció első támadása a városok ellen irányult, s mivel összekapcsolódott a városi autonómia sérelmével, ez volt az a közös érdek, mely a német polgárságot a felkeléshez való csatlakozásra indíthatta. A részben magyar lakosságú Kassát kivéve, a felkelők a német városokhoz szóló felhívásaikban — mint azt már Molnár Erik találoán megfigyelte — a vallási közösség mellett a közös hazára hivatkoznak, de nem említik a „nemzeti” közösséget. Ahol azonban magyarokhoz szólnak, ott a hangsúly mindig a „nemzeten” van, s éppen ez a XVII. századeleji ideológia legjellemzőbb sajátossága.

Ugyancsak Molnár Erik állapította meg, hogy a Habsburg-ellenes harcokban a magyar uralkodó osztálynak „új ideológiára volt szüksége, amely a nemesi osztályérdeket a nemesség és a jobbágyság közös érdekének tüntethette fel. Az ideológia megújítása abban állott, hogy a magyar nemzet etnikai, az objektív valóságot kifejező fogalmát kitágították a magyar etnikumú nemesség és jobbágyság állandó politikai érdekközösségének hamis fogalmává.” Ebből a történeti adatok által is egyértelműleg bizonyított megállapításból kiindulva próbálom az alábbiakban a kérdést két szempontból megvizsgálni: hogyan alakult ki ez az új ideológia, és hogyan terjedt el a nem-nemesi osztályokban és rétegekben.

Az ideológiai átváltás a kortársak számára sem volt rejtett, öntudatlan folyamat. Sepsi Laczko Máté, a Bocskai-szabadságharc prédikátor-krónikása akaratlanul is ideológia-történeti elemzést ad, mikor annak bizonyítására, hogy „a magyar keresztyénség a törököt szívből gyűlölte, vele szíve szerint harcolt és semmi szövetsége vele nem volt, míg Rudolphus császár ő felsége meg nem háborította”, néhány vitézi éneket közöl, melyek valóban a keresztyén szolidaritásról szólnak, s hazáról, még kevésbé nemzetről szó sem esik bennük. Maga a krónikás is, mikor XVI. századi eseményekről szól, állandóan „keresztyéneket” emleget, de mihelyt a maga korának dolgaira tér át, „magyar nemzetet”, „nemzetséget” mond. Hasonló jelenség mutatkozik Rimay János költészetében. A XVII. század első éveig csupa Balassi-stílusú, keresztyén ideológiájú vitézi éneket ír, akkor azután éles fordulattal a „szegény megromlott s elfogyott magyar nép”, „kedves nemzetem” romlásán kesereg. Egyik névtelen kortársa nyíltan rá is mutat a romlás okozójára: „Rám tátotta torkát sok nemzet, Kiváltképpen az némöt nemzet.” Illésházy szerint a „németek” célja az, „hogy a magyar nemzetet kivágják, országunkat eltöröljék, semmivé tegyék”, Bocskai szerint „teljességgel el akartak bennönket (ti. „szegény nemzetünket”) fogyasztani és talpok alá nyomni”. Hasonló vélekedések másoktól is ismeretesek. Bocskai igen pregnánsan fogalmazta meg, hogy a szabadságharc több mint a protestáns vallásszabadság és a nemesi birtokjog védelme: a magyar nemzetnek a pusztaság létért való küzdelméről van szó („magunk és az egész magyar nemzetségnek életének és az mellett religiójának, szabadságának és javainak megtartása”). Ezúttal nem szükséges azt vizsgálnunk, hogy ebben a fenyegetettségi érzésben mennyi a tömeghisztéria, demagógia, öngigazolás. A lényeg az, hogy a magyar uralkodó osztálynak rendi kiváltságai, birtokjogaikban leginkább fenyegetett vagy éppen életveszélyben levő tagjai a Habsburg-udvarral fennálló ellentétüket a „magyar és német nemzetség” ellentétének értelmezték.

A magyar és a német „nemzet” szembeállítására nem a XVII. században keletkezett, igen szenvedélyes hangon már a Habsburg—Zápolyai küzdelem során megtörtént, s akkor sem csupán két uralkodó osztály ellentétéről volt szó. Czeczey Lénárt, Zápolyai kassai kapitánya pl. kiüldözte a városból a német polgárokat, s magyarokat telepített helyükbe, a szepesi és sárosi német városokat pedig azzal fenyegette, hogy „a Tisza mellékéről a magyar parasztságot mind idehozatom s megfojttalak velük”. Mikor viszont Kassa Habsburg kézre került, a kassai „magyar nemzet” azt panasolta, hogy a németek elnyomják. A „német” ellenséggel szemben tehát a magyar uralkodó osztály egyes tagjai már akkor apelláltak a magyar elnyomottak idegengyűlöletére, s ehhez az etnikai értelemben vett nemzetfogalmat használták fel.

Kétségtelenül élnie kellett tehát már a XVI. században — ha a vallási ideológia mögött háttérbeszorulva, hangsúlytalanul is — egy olyan nemzetfogalomnak, mely a nemességen kívül legalább a magyar etnikumú városi polgárságot és a

nem-nemes katonaelemet is magábfoglalta, s amelyet ez utóbbiaknak egy része is tudomásul vett. Ha ez a nemzetfogalom csak a Bocskai-felkelés kitörésének napjaiban született volna meg, aligha beszélhetett volna Bocskai olyan magától-értetődően arról, hogy a hajdúk „magunk nemzete”, ő maga pedig a hajdúk számára „magok nemzete”, még kevésbé alkalmazták volna annyira fenntartás nélkül a „nemzet” kifejezést a hajdúkapitányok a nemesség mellett sajátmagukra és a magyar városi polgárokra is.

Sokkal nehezebb megállapítani azt, hogy ez a már kialakult, de uralkodó ideológiai motívummá csak a XVII. század elejének eseményei által tett nemzeteszme milyen szélesen és milyen értelmezésben terjedt el az egyes társadalmi osztályokban, rétegekben. A magyar uralkodó osztály nagyrésze csak messze-menő fenntartással érezhetett „nemzeti” közösséget a „baromnál is alábbvaló bestia” hajdúkkal, akiket az országgyűlések 1598-tól kezdve évről évre, s még 1604-ben is kiirtásra ítélték. Az olyan kifejezések, mint „bitang korcosos magyarok”, „a haza fekélyei”, „az ország pestise” stb. mégis arra mutatnak, hogy a nemesi közvélemény nem zárta ki elvileg a hajdúkat az etnikai értelemben vett nemzet, a haza, az ország közösségéből, de magatartásuk miatt e szolidaritási kötelek árulóinak, s egyben lehető osztályellenségnek tekintette őket. Jól tudta Belgiojoso, hogy a magyar uralkodó osztályban nagyon is elevenen élő aggodalmakra apellál, mikor a szabadságharc kitörésekor azzal próbálta Báthory Istvánt a császári oldalon tartani, hogy „az hajdúság a nobilitast akarná deleálni”, s vigyázni kell, hogy a jobbság „az hajdúsághoz kapcsolván magokat, fel ne támadjon”. Tudjuk, hogy a szabadságharc folyamán a parasztság valóban tömegesen csatlakozott a hajdúhoz. Szamosközi szerint „a köznép csatlakozása volt a legtömegesebb, belőlük állt a had”, Pethő krónikája pedig azt is megmondja, hogy azok a parasztek álltak a hajdúk mellé, „kiket vagy a fejedelmek alatt való tisztviselők, urak avagy nemesek valaha megháborítottak vala”. A hajdúk kérdés a nemesség számára tehát nem pusztán a Habsburg-ellenes harc katonanyagának kérdése, hanem legalább olyan mértékben az antifeudális osztályharc erővesztésének vagy erőgyarapodásának a kérdése is volt. A hajdúk amellett, hogy megharcolják a nemesség harcát a Habsburgok mellett, arra is alkalmasak voltak, hogy a parasztság antifeudális indulatait a „német” elleni harcba vezessék át, vagy éppen ellenkezőleg, maguk váljanak a paraszti osztályharc vezető erejévé. Nem kétséges, hogy mikor Bocskai és a vele egyetértő nemesek az első lehetőség kiaknázása mellett döntöttek, nagy kockázatot vállaltak, de az uralkodó osztály szempontjából többet nyerhettek, mintha a második eshetőségre számítva, fájdalmas áldozatok árán a Habsburg-hatalomnál keresnek védelmet a paraszti osztályharc ellen. Ennek a kétségbeesetten merész programnak az ideológiája volt az etnikai értelemben vett magyar nemzet végpusztulással való veszélyeztetettségének s ebből következőleg összefogási szükségességének eszméje, melyet elsősorban a hajdúkkal kellett elfogadtatni, hogy azután általuk terjedjen el a parasztság köreiből.

Ez az ideológia, amennyiben a magyar etnikumú nemesek és nem-nemesek állandó politikai érdekközösségét sugallta, kétségtelenül hamis ideológia volt, nem tükrözte a tényleges társadalmi viszonyokat. *De egyes elemeiben és bizonyos vonatkozásaiban megfelelt az objektív valóságnak, s ez a megfelelés társadalmi osztályonként, rétegenként is különbözött. Az objektív valóságot tükrözte mindenekelőtt az a gondolat, hogy a Habsburg-uralom adott formája, a katonai terror az etnikai értelemben vett magyar nemzet osztálykülönbség nélkül így vagy úgy sújtja. Mint objektív tény, ez szolgált alapul a „nemzeti” ideológia főmotívumának, a „német*

nemzet” és a „magyar nemzet” ellentétének, ami persze egyik oldalon szintén hamis ideológia volt, mert a Habsburg-udvart és hatóságait az egész német etnikummal azonosította, s arra szolgált, hogy a nem-nemesi osztályokat és rétegeket visszatartsa az idegen elnyomókkal való külön egyezkedéstől, vagy éppen a nemességre való támadástól. De míg a parasztság felé a „nemzeti” propagandának első-sorban az volt a hivatása, hogy lefékezze, passzivitásban tartsa az antifeudális osztályharcot, addig a hajdúság felé annak a Habsburg-ellenes harcra való aktivizálását kellett előmozdítania. Erre viszont a német—magyar ellentét hangoztatása önmagában nem lett volna elegendő, mert a császári zsold reménysége hatékonyabb csábító erő volt, mint a nemzeti szolidaritásra való hivatkozás. A hajdúk megnyerésének feltétele az volt, hogy a nemzeti ideológia hamis voltát legalább az ő vonatkozásukban kiküszöböljék, azaz a nemesi nemzet objektív kategóriájának az etnikai értelemben vett magyarokra való hamis kiterjesztését valóságos kiterjesztéssé kellett változtatni. Mikor a hajdúkapitányok a nemességet „országunk szabadságáért” hívják fegyverbe, nemcsak az idegen elnyomástól való „szabadságra”, s nem is csupán a nemesek „szabadságára”, hanem a maguk szabadságára is gondoltak, ami akkor egyértelmű volt a kiváltságosokhoz való tartozással. Ezt ígérte meg nekik — nem kis huzavona után — a szerencsi országgyűlés: „mi véreinknek, tagjainknak, barátunknak akarunk benneteket nagy böcsülettel tartani és minden szerencsénket egy szívvel véletek viselni”. Ismeretes, hogy ennek az ígéretnek a teljesítéséért milyen elkésredett harcot kellett vívni, míg az a hajdúk letelepítésével és kollektív megnevesítésével megtörténhetett.

A hadjúsabadság biztosítása volt az ára annak is, hogy a hajdúk megfelelően az uralkodó osztály által nekik szánt másik feladatnak: a parasztságot a nemesek helyett a császáriak ellen vezessék. Minden okunk megvan feltételezni, hogy a parasztság felé a „nemzeti” ideológiát elsősorban az országot elárasztó hajdúcsapatok terjesztették. Nyilván nem kis szerepe volt a parasztság magatartásának kialakításában a vallásüldözésnek is, s e tekintetben számolni kell a protestáns prédikátorok jelentős hatásával. *De a harcban tevékenyen résztvevő parasztok elsősorban az őket szervező, vezető hajdúk ideológiai befolyása alatt állottak.* Ezideig igen kevés olyan forrásanyagot sikerült feltárni, amelyből a Bocskai-szabadságharc-hoz csatlakozó parasztok ideológiai állásfoglalására következtetni lehet, de néhány véletlenszerűen előkerült irat azt a reményt engedi táplálni, hogy ilyen természetű forrásokat a kutatás feltárhat. Bártfa város kivételesen gazdag levéltárában a Bocskai-szabadságharc helyi eseményeire is bőven találunk adatokat, s ezek közül ez esetben különösen érdekesek azok a levelek, melyek egy 1605 elején történt hajdúkaland körülményeit világítják meg.

Basta ezidőben Eperjesen volt bezárkózva, s a sárosi városok és a megye formailag visszatértek a császár hűségére, a valóságban azonban várakozó álláspontra helyezkedtek. A lerongyolt, éhező császári csapatok a falvakat dúlták, rabolták, messzire azonban nem merészkedhettek, mert Bocskai portyázó hajdúi idáig is eljutottak. Egy ilyen hajdúcsapat, Hoskó Balázs és két más kapitány vezetésével újév táján rajtaütött azon az élelmiszerszállítmányon, melyet a bártfaiak küldtek Bastának Eperjesre. Három bártfai polgárt elfogtak és a zsákmánnyal együtt magukkal hurcoltak Sztropkóra, más kettő idejében bemenekült a hertneki kastélyba. Ezek jelentették haza, hogy támadóik között megyebeli parasztok és földesúri tisztak is voltak, sőt egy bizonyos Sarudi Imrét is gyanúsítottak, hogy vitézeivel együtt résztvett a hajdúkalandban. A hajdúkapitányok nem is tagadták az esetet, sőt kemény hangon ráírtak a városra: „az mi kegyelmes

urunknak, az magyar nemzetségnek ti erős hűtellel megesküdtek egész várasul, hogy az magyar nemzetségnek igazak lesztek és az német ellenségi lesztek”, de „az magyar nemzetséget elárultátok, hitetlenek vagytok, a német tábort élleszel tartátok.” Ezért a foglyokat csak magas váltságdíjért voltak hajlandók szabadonbocsátani, elvárva a várostól, hogy „tartásátok az előbbi hívséghez magatokat”. Az ideológiai indokolás itt világos, a hajdúk Sáros megyébe is a magyar és német nemzeti ellentét gondolatát, a szabadságharc fő eszmei motívumát hozták magukkal. S hogy visszhangra találtak, azt bizonyítják az említett Sarudi Imrének, minden valószínűség szerint a vármegyei katonaság parancsnokának a megye alispánjához és a bárftalaiakhoz írott levelei. Mindenekelőtt tisztázni igyekezik magát a vád alól, hogy részese lett volna a szóbanforgó támadásnak, sőt állítása szerint még Bocskaihoz is elment, hogy a rabba esett polgárokat kiszabadítsa, majd a maga és az „alatta való vitézek” magatartását igazolja: „kételenek vagyunk itt büjdosunk az német nemzetség elől, mert mindenünköt dúlták; ahol mi is reá tanádosunk üttelen el nem bocsátjuk, továbbá az biztraiak, strázs(iak), mihályi(ak), asgutiak öszve gyűltek vagy tizenhat lóval, nem németet kergetnek, hanem az én nevemben járnak. Amint értem, Bárftalura mentek és minden marhá-jokat elhozták és kótyavetyére hányták, ki nem én híremmel vagyok.” Nyilvánvalóan helyi önvédelmi szervezkedésről van itt szó, melynek magvát a hajdúktól magukat elkülönítő katonaelemek adják, s ezekhez parasztok csatlakoznak. Nem „németet kergetnek”, azaz nem tartoznak Bocskai hadseregéhez, mint a hajdúk, de félreérthetetlenül a szabadságharc oldalán állnak, annak vezetőivel, katonáival érintkeznek, s — ami témánk szempontjából fontos — azokkal együtt ellenségüknek tudják a „német nemzetséget”. Talán ezen a ponton lehet megragadni a Bocskai szabadságharc „nemzeti” ideológiájának a parasztság körében elterjedt legegyszerűbb formáját, a duló-fosztogató idegen zsoldosok, mint „német nemzetség” elleni önvédelem gondolatát, ami persze — mint a fenti esetben is történt — nem zárta ki, hogy a „nemzeti” ideológiát a parasztok jogcímül használják az „ellenséggel” tartó falvak megsarcolására, a zavarosban való halászásra s még gyakrabban saját császárpárti földesuruk elleni fellépésre. Hogy mindezen túlmenően milyen reményeket fűztek a parasztok a szabadságharc győzelméhez, s ehhez képest mennyiben értelmezték másként a „nemzeti” ideológiát, arra nézve forráshiány miatt ezidőszerint semmit sem mondhatunk, legfeljebb feltételezhetjük, hogy a hajdúkhöz szorosabban kapcsolódó, rendszeresen katonáskodó paraszti elemek tudatában a „nemzeti” ideológia társadalmi konzekvenciái, a jobbágysorstól való megszabadulás kilátásai is felvillanhattak.

Mindezekből az a tanulság vonható le, hogy a XVII. századeleji „nemzeti” ideológia igen komplex, sokarcú jelenség. Eredetét kétségtelenül az uralkodó osztály „nemesi nemzet” eszméjében kell keresnünk, ez bővül ki a történelmi fejlemények hatására az etnikai értelemben vett „magyar nemzet” eszméjévé, anélkül azonban, hogy a „nemzet” szónak a kiváltságosokat jelentő eredeti osztálytartalma elenyészne. A hajdúság részéről, mint igény, a „nemzet” kettős (etnikum és osztály) értelme ugyanúgy elevenen jelentkezik, mint a nemesség-nél s a társadalmi emelkedés programját fejezi ki, míg a parasztságnál a „nemzet” egyéb értelemben, mint az idegen elnyomással szembeni védekezés közösségének eszméje, nem mutatható ki. Szó sem lehet tehát arról, hogy ezt az ideológiát valamiképpen a társadalmi osztályok „érdekegyesítését” hirdető polgári nemzeti ideológia közvetlen előzményének, csíraformájának tekintsük, ellenkezőleg, minden ízében feudális ideológia, melyben a korábbi nemesi nemzetfogalom, mint az újabb etnikai nemzetfogalom tág körén belül egy kisebb koncentrikus

kör, sértetlenül és dominálón fennmarad. A hajdúk ideológiájában sem mosódik össze ez a két kör; nem is erre törekszenek, hanem arra, hogy bekerüljenek a belső körbe, a kiváltságosok közé.

Marxista történetírásunkban sokáig kísértett az a felfogás, hogy a Bocskai-szabadságharc, vagy legalábbis annak hajdúvonala „népi” mozgalom volt. Maga a „nép, népi” szavak sem tisztáztak ugyan, de történészeink az adott esetben nyilván ugyanazt a társadalmi tartalmat akarták így jelölni, mint a szintén sokat vitatott, formailag azonban kevésbé kifogásolható „nemzeti összefogás” kifejezéssel. A kor nyelvén szólva a Bocskai-szabadságharc valóban „nemzeti” összefogás volt, „nemzeti” ideológiával, természetesen a fent kifejtett értelemben. A „népi” jelzőt viszont nemcsak az egész mozgalomra és ideológiájára, hanem ezen belül a hajdúmozgalomra és ideológiára sem alkalmazhatjuk, mert a hajdúk és a parasztok — mint láttuk — nem ugyanazt akarták, és nem egyformán gondolkoztak. De nem lehet azonosítani a hajdúságot az uralkodó osztállyal sem.

Társadalmi helyzetét tekintve a hajdúság zömében paraszti eredetű, de a paraszti termelésből kiszakadt, földesúri fennhatóság alatt nem álló, ténylegesen szabad, jogilag azonban bizonytalan státusú katonáskodó réteg volt. A végvári szolgálathoz elhelyezkedni tudó, viszonylag kisszámú hajdú az uralkodó osztályhoz szorosban kapcsolódó zsoldoskatonaságot képezett, a nagy többség azonban az állandó mezei sereg híján betyáréletre kényszerült. A tizenötéves háborúban sokan álltak császári zsoldba, de a fizetelenség és a szélnekeresztés ismétlődő veszedelme Bocskaihoz hajtotta őket, akitől sorsuk intézményes rendezését remélték. Zsold vagy föld — ez volt a rendezés alternatívája, s a magyarországi viszonyok közt az utóbbi lett a járható út. A hajdúk nagyrésze nem volt annyira gyökértelen, a paraszti élettől elidegenedett elem, mint a nyugat-európai zsoldosok; s ezért szívesen választották a földet, melynek szabad birtoklása egyúttal a jobbágysorba való visszakényszerüléstől is megmentette őket. A Bocskai-szabadságharc kitörésekor tehát a hajdúság sem a parasztsághoz, sem az uralkodó osztályhoz nem tartozott, de természetesen külön társadalmi osztályt sem képviselt, hanem úgyszólván úton volt a kettő közt, s arra törekedett, hogy az uralkodó osztályhoz zárkózzék fel. Ebben a tekintetben mutatis mutandis hasonló helyzete volt egy másik társadalmi rétegnek, a protestáns prédikátoroknak. Ezeknek nagy többsége is paraszti, legfeljebb mezővárosi származású volt, személyi szabadságot élveztek, de nem alkottak a katolikus klérushoz hasonló, jogilag elismert rendet, s bár örökölték a katolikus papság feudális jövedelmeinek egy részét, egyéni sorsuk a nemesi vagy városi kegyuraktól függött, utódait pedig a paraszti sorba való visszazuhanás fenyegette. Mindehhez hozzájárult az erőszakos ellenreformáció, úgy, hogy ők is, mint a hajdúk, egyedül a Bocskai-szabadságharc győzelmétől remélhették problémáik megoldását. Szerrepük a szabadságharc ideológiai felfegyverzésében közismert, s Bocskai ezt azzal jutalmazta, hogy özvegyeiket és árváikat felmentette az adózástól. Az uralkodó osztályhoz való felzárkózásuk akkor vált teljessé, mikor Bethlen Gábor kollektív nemességet adott nekik.

A hajdúk és a prédikátorok sajátos, átmeneti társadalmi helyzetéből következik az osztályharcban elfoglalt különleges szerepük. Mivel szűk felső rétegük (hajdúkapitányok, püspökök) kivételével nem remélhették, hogy jobbágytartó földesurakká válhatnak, legalább a személyi szabadságot és az anyagi függetlenséget akarták elérni, s felé a könnyebb út nem az antifeudális osztályharcban való részvételen, hanem az uralkodó osztály kegyeinek megnyerésén át veze-

tett. Ugyanakkor viszont az is világos volt előttük, hogy az uralkodó osztálynak az alapvető osztályharcban elért győzelmei az ő emelkedési törekvéseik elé is gátat szabnak. A hajdúk jobbággyá tétele, a prédikátorokkal való korlátlan rendelkezés a nemesség természetes érdeke és szívósan követett célja volt. Ebben a két tűz közötti osztályhelyzetben a hajdúk és a prédikátorok ösztönös vagy tudatos magatartása nem lehetett más, mint az osztályharcban való közvetítés, a nyílt állásfoglalás kényszerének lehető kerülése, az osztálykonfliktusok tompítása. Ami az uralkodó osztály szájában demagógia, a parasztság számára megcsalás, azaz hamis ideológia volt: a „nemzeti” eszme, az a hajdúk és a prédikátorok átmeneti osztályhelyzetének objektív tükröződését jelentette, persze csak addig, amíg ez az átmeneti állapot fennállott. Csak ennek a körülménynek figyelembevételével lehet már a XVI. századi prédikátoroknak (pl. Szkhárosi Horvát Andrásnak) a feudális kizsákmányolás végletes formáit ostorozó, de magát a feudális rendszert alapjaiban nem érintő megnyilatkozásait is, főként azonban a XVII. századeleji hajdúk és prédikátorok állásfoglalását megérteni. Ez az állásfoglalás nem merül ki az uralkodó osztály nemzeteszmejének átvételében és a szabadságharc érdekét szolgáló interpretálásában, hanem azt tovább is építi, mégpedig a nemzeti függetlenség programjának jegyében.

Bocskai szabadságharcát már sokszor nevezték függetlenségi harcnak, bár maga *Bocskai sem látta megvalósíthatónak a magyar állami önállóságot, az uralkodó osztály nagyrésze pedig egyenesen ellenezte azt*, mert csak a Habsburgokkal való kiegyezéstől remélte a hajdúk gyors leszerelését és a paraszti osztályharc megfékezését. A hajdúk és a prédikátorok viszont csak egy olyan magyar államtól várhatták igényeik maximális kielégítését, amelyiknek ők jelentik legfőbb fegyveres támaszát, nélkülözhetetlen haderejét, illetve vezető értelmiségi rétegét. Elsőrangú érdekük volt tehát megakadályozni az idegen zsoldosok és a katolikus klérus restaurációját jelentő kompromisszumot. Bocskai ki is használta ezt a törekvésüket, nem ugyan a függetlenség kiharcolására, hanem annak megakadályozására, hogy a nemesség kedvezőtlen békefeltételeket fogadjon el.

A közös cél — s nem a hajdúk valamiféle különleges vallásossága — szoros szövetséget hozott létre a hajdúság és a prédikátorok között. Ennek igen pregnáns megnyilatkozása Debreczeni Szappanyos János tiszántúli református prédikátor szép verse, a Bocskait Bihar megye nevében köszöntő *Militaris congratulatio*. Bár a nemesi megye nevében beszél, szavai a hajdúk és a prédikátorok gondolatait tolmácsolják. „Szolgai ruhában, katona formában” fordul Bocskaihoz, hálálkodva a „szomszedság-szegő, országvesztő, kegyetlen vérszopó hóhér” ellenségtől való „magyari szabadulásért”. Egyetlen szava sincs a nemesi szabadság győzelméről, annál több a hajdúkról: „Lám táborban vannak, lám egy szívvel laknak a jó hajdú katonák. Ó szegény katonák, szeret már az ország, semmit ne bánkódjatok . . . meg nem csalatkozhattok.” A hajdúk vágyainak teljesüléséhez a prédikátorok óhaját is hozzáteszi: „Az Úr Teáltalad . . . az szent zsolozsmákat, pilises papokat küldje haza Rómába.” Mindennek feltételét pedig a független magyar állam helyreállításában, Bocskai királyságában látja: „Hálaadókat leszünk, nagyobbra emelünk, koronánkat meghozván . . . örvendező orcánk, sokáig szép hazánk nézhessen királyára.”

Már a bécsi béke csalódást jelentett a hajdúknak és a prédikátoroknak, s mikor a bécsi udvar a magyar uralkodó osztály egy részének beleegyezésével, más részének erőtlenné tiltakozását semmibe véve megkezdte a bécsi béke vívmányainak felszámolását, a hajdúszabadság és a protestáns vallásszabadság elleni támadásait, kirobbant az 1607/8. évi hajdúfelkelés. Ennek eseményei

és ideológiája, a prédikátoroknak benne játszott szerepe túlságosan ismeretes ahhoz, hogy itt részletesen kelljen ismertetnünk. „Látván az szegény nyomorult Magyarországnak és magyar nemzetnek siralmas állapotját, hitünknek és szabadságunknak romlását, kénytelen voltunk igazságunk mellett fölkelnünk, mert sem úr, sem ország nem lőn, ki oltalmazzon bennünket az egy élő Istennél több” — üzenik a nemességnek a hajdúk ideológus-prédikátoruk, Foktői Máté tollával, majd politikai programjukat is meghirdetik: „mi soha többé németet nem uralkunk”. A császár „nem az mi nemzetünkéből való” és „bálványozó”, helyette magyar királyt akarnak választani Homonnai Bálint személyében, aki „ha föl nem veszi, mi általán fogva bocskorost emelünk fejedelemségre”.

Az uralkodó osztály egyes tagjai rémülten látták, hogy a parasztság „futon fut az hajdúk köziben”, s „nagy kereszties had”, azaz parasztháború kitörésétől félték. A többség azonban józanabban ítélte meg a helyzetet, tudta, hogy a hajdúk és a prédikátorok nem osztályellenség, s szót lehet velük érteni. Illésházy úgy vélekedett, hogy „nem jó . . . hogy mi magyarok magunk vágjuk egymást”, s nem kell megvetni a hajdúkat, „az kik országunk szabadságáért felkötötték volt kardjokat”. Nagy András hajdúgenerális, mintha csak ezt visszhangozná, így ír: „bizony elég ellensége volna az magyar nemzetnek, csak győzve vele hadakozni, bár ne fennék egymásra a kaszákat”. Ugyanaz a Forgách Zsigmond kassai főkapitány, aki nagy hangon fogadkozott a hajdúk ellen, hogy „meglátják az hitetlen árulók . . . áron adjuk nekik Kassát”, a mozgalom elesitulása után megkönnyebbülten vallotta be: „Hannibál se tudta volna azzal a (nemesi) haddal a hajdúkat megverni, hanem ha elsőben elhitethette volna velük, hogy ellenség . . . de nehéz ott vívni, ahol a hajdúk mellett vívtunk volna örömesben, hogy nem mint ellenek.” Mint ismeretes, a második hajdúfelkelés is kompromisszummal végződött, a magyar uralkodó osztály sem volt hajlandó feláldozni a bécsi békét, mely kiváltságait biztosította, s a hajdúk segítségével megvédte a nemesi, a hajdú- és a vallásszabadságot, aminek ára a függetlenségi program elejtése volt, mert az már nem fejezte volna ki az új helyzetet, a hajdúknak és a prédikátoroknak az uralkodó osztályhoz való végleges felzárkózását.

A hajdúk (és a prédikátorok) nemzeti és függetlenségi ideológiája tehát nem „népi” ideológia volt, mindenesetre azonban a paraszti sorból az uralkodó osztályba feltörekvő társadalmi rétegeknek az ideológiája. Mint ilyen kezdetét jelenti annak a fejlődésnek, melynek során a hajdúszabadság és az állami függetlenség eszméje széles paraszti rétegek antifeudális harcának vált ideológiai fegyverévé.